

ارزیابی جهان‌های اجتماعی

واقعیت‌ها و آرمان‌های جهان اجتماعی را چگونه ارزیابی کنیم؟

قلمرو واقعی و آرمانی جهان اجتماعی

کدام‌اند؟

تصاویر او ۲

مردمی که در یک جهان اجتماعی زندگی می‌کنند ارزش‌ها و اهداف مشترکی دارند؛ اهدافی مانند: «رفع نیازهای اولیه»، «زندگی کردن با یکدیگر»، «آزادی»، «عدالت» و «دفاع از مظلومان» و ارزش‌ها، راهنمای کنش اعضای جهان اجتماعی‌اند. وقتی مردم مطابق ارزش‌ها عمل کنند ارزش‌ها به واقعیت تبدیل می‌شوند. ولی آیا مردم همواره مطابق ارزش‌های جهان اجتماعی خود عمل می‌کنند؟

هر یک از شما ارزش‌ها و اهدافی را در زندگی خود تعقیب می‌کنید. برخی هدف‌های شما مانند انجام تکالیف درسی امروز کوتاه مدت‌اند، برخی مانند قبول شدن و به کلاس بالاتر رفتن میان-مدت‌اند و برخی مانند تبدیل شدن به یک فرد مفید در جامعه و سعادت دنیوی و اخروی بلند مدت‌اند. رسیدن به هر کدام از این اهداف و تحقق آنها وابسته به کنش‌های شماست. در یک خانواده نیز برای تهیه صبحانه، نظافتخانه، تأمین هزینه‌ها، مقابله با سختی‌ها، عروس و داماد کردن بچه‌ها، احترام به یکدیگر، دوست داشتن یکدیگر و ... هر عضو خانواده مسئولیتی به عهده دارند. اعضای یک جهان اجتماعی نیز اهداف و ارزش‌های مشترکی را تعقیب می‌کنند که هر کدام برای تحقق آنها وظیفه و مسئولیتی را به عهده دارند. آیا تمامی افراد برای تحقق ارزش‌ها و آرمان‌ها به مسئولیت‌هایشان عمل می‌کنند؟

به مجموعه اهداف و ارزش‌های مشترکی که اعضای یک جهان اجتماعی خواهان رسیدن به آنها هستند «آرمان اجتماعی» می‌گویند.

آرمان اجتماعی تصور اعضای جهان اجتماعی از وضعیت مطلوب فرهنگ، سیاست، اقتصاد، خانواده و ... است.

نمودار آرمان (شبکه جوی، نهر، رود، دریا)

آرمان جهان اجتماعی در ارزش‌ها متبلور می‌شود. مثلاً آرمان جهان اجتماعی اسلام، توحید است. جامع‌های آزادی را آرمان خود میبینند و جامع‌های دیگر عدالت را و عموماً انسان‌ها خدمت به هموعان خود را خوب و خیانت به دیگران یا قتل نفس را گناهی بزرگ می‌شمارند، دروغ‌گویی، رشوه، دزدی را ناروا و رعایت مقررات را پسندیده می‌دانند. بسیاری از ارزش‌های یادشده را اغلب افراد جامعه، رعایت می‌کنند و برخی از آنها را بعضی گروه‌ها یا افراد در عمل رعایت نمی‌کنند.

ارزش‌هایی را که مردم یک جامعه از آن جانبداری می‌کنند و رعایت آن را لازم می‌دانند، اما در عمل ممکن است برخی از آنها را نادیده بگیرند قلمرو آرمانی جهان اجتماعی را شکل می‌دهد و ارزش‌هایی که مردم به آن عمل می‌کنند قلمرو واقعی جهان اجتماعی را می‌سازد.

قلمرو واقعی و آرمانی جهان اجتماعی به روی یکدیگر گشوده است و مرز آنها براساس عمل مردم تغییر می‌کنند. هر اندازه مردم مطابق ارزش‌ها عمل می‌کنند به همان اندازه آرمان‌ها وارد قلمرو واقعی جهان اجتماعی می‌شوند. اما اگر مردم به ارزش‌هایی که در قلمرو آرمانی جامعه رعایت آنها را لازم می‌دانند عمل نکنند قلمرو واقعی از آرمان‌ها فاصله می‌گیرد.

برنامه‌ریزان فرهنگی هر جامعه همواره تلاش می‌کنند تا از طریق تعلیم و تربیت، زمینه تحقق بیشتر آرمان‌ها یا ورود آنها را به قلمرو واقعی جهان اجتماعی فراهم کنند.

نمودار قلمرو آرمانی و واقعی

بخوانیم و بدانیم

از درس اول به یاد دارید که سخن گفتن یک کنش انسانی است ولی برخی از افراد عادت دارند که سخنانشان را جزو اعمالشان به حساب نیاورند. از این رو به لوازم و پیامدهای آن توجه نمی‌کنند و به جای آنکه متعهد شوند، تنها وعده می‌دهند. این افراد ممکن است از آرمان‌ها و ارزش‌ها سخن بگویند ولی در عمل به آنها پایبند نباشند. قرآن کریم به این افراد اینگونه خطاب می‌کند: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید چرا سخنی می‌گویید که به آن عمل نمی‌کنید. نزد خدا بسیار خشم‌آور است سخنی بگویید که عمل نمی‌کنید. خداوند کسانی را دوست می‌دارد که در صفی واحد همانند سدی مستحکم، در راه او قیام می‌کنند» (سوره صف آیه 3 و 4)

کرامت، جوانمردی و ناندهی است/مقالات* بیهوده طلب تھی است

قیامت کسی بینی اندر بهشت/ که معنی طلب کرد و دعوی بهشت*

به معنی توان کرد دعوی درست/ دم بی قدم* تکیه‌گاهی است سست

مقالات: گفته‌ها/ بهشت: رهاکردن و گذاشتن/ دم بی قدم: ادعای بدون عمل.(سعدی)

تصویر ۴

تصویر ۳

– در جدول زیر سه نمونه از آرمان‌های جامعه خود را بنویسید که تا حدودی بیرون از قلمرو واقعی یا درون آن قرار گرفته‌اند.

آرمان‌ها	
بیرون از قلمرو واقعی	درون قلمرو واقعی
ناپسند بودن اسراف و تبذیر	استکبارستیزی
.....	احترام به پدر و مادر
.....

– خود را یک مدیر فرهنگی فرض کنید و راهکارهای پیشنهادیتان را برای ارتقای قلمرو واقعی جامعه و نزدیک شدن آن به قلمرو آرمانی بیان کنید.

قلمرو واقعی و آرمانی جهان اجتماعی را چگونه ارزیابی کنیم؟

تصاویر ۲

می‌توان واقعیت‌های هر جهان اجتماعی را در پرتو آرمان‌های آن ارزیابی کرد. اگر مردمی مطابق آرمان‌های خود عمل کنند فاصله میان قلمرو واقعی و آرمانی جامعه خود را کاهش می‌دهند. ولی آیا همه آرمان‌ها درست‌اند تا واقعیت‌ها را در پرتو آنها ارزیابی کنیم؟ آیا راهی برای ارزیابی واقعیت‌ها و آرمان‌ها وجود دارد؟

در سراسر تاریخ، حق و باطل از آرمان‌های بشری بوده و اغلب جهان‌های اجتماعی رعایت حق و مقابله با باطل را لازم دانسته‌اند. در جهان اجتماعی اسلام نیز عمل به حق و پرهیز از باطل مهم‌ترین آرمان‌ها و ارزش‌های اجتماعی هستند. واقعیت‌ها و آرمان‌های جهان اجتماعی را براساس رعایت این دو ارزش، به دو نوع حق و باطل تقسیم می‌کنند. بیان شد که واقعیت‌ها را در پرتو آرمان‌ها ارزیابی می‌کنیم و مناسب یا نامناسب بودن آن را تشخیص می‌دهیم حال خود آرمان‌ها را چگونه ارزیابی کنیم؟ آیا آرمان‌ها همواره حق‌اند؟ یا ممکن است برخی از آرمان‌ها نیز باطل باشند؟

عقایدی که مردم درباره انسان و جهان دارند، ارزش‌هایی که محترم می‌شمارند، قواعدی که براساس آنها عمل می‌کنند، سبک زندگی آنها و مهارت‌هایی که در زندگی به کار می‌گیرند، گاهی درست و گاهی اشتباه است.

هر بخش از جهان اجتماعی که از نظر علمی قابل دفاع نباشد و براساس خرافات شکل گرفته باشد، باطل و بخش‌هایی که از نظر علمی صحیح و مطابق فطرت انسان باشد، حق است.

عقیده به توحید و ارزش‌های توحیدی، وفای به عهد، تحمل دیگران و مدارای با کسانی که از شناخت حقیقت محروم مانده‌اند، حمایت از مستضعفان و مظلومان، دفاع از عدالت و حقوق ضروری انسان‌ها از جمله عقاید و ارزش‌های حق‌اند. ظلم و بیعدالتی و تجاوز به حقوق دیگران، شرک و دنیاپرستی و ... از جمله عقاید و ارزش‌های باطل‌اند.

حق و باطل بودن هر بخش از جهان اجتماعی، با علم متناسب با همان بخش شناخته می‌شود. علوم تجربی توان داورى درباره تکنیک‌ها و روش‌های اجرایی را دارند. مثلاً درست یا نادرست بودن شیوه مداوای بیماران را با روش‌های تجربی می‌توان شناخت.

حق و باطل بودن ارزش‌ها و عقاید کلان درباره انسان و جهان را با روش‌ها و علوم تجربی نمی‌توان شناخت. علوم مبتنی بر عقل و وحی دو ابزار مهم برای شناخت عقاید و ارزش‌ها هستند.

جهان‌های اجتماعی که علم را محدود به دانش تجربی می‌دانند و عقل و وحی را به عنوان دو روش علمی، معتبر نمی‌دانند، نمیتوانند از حق یا باطل بودن عقاید و آرمان‌ها سخن بگویند.

از نظر این جوامع، عقاید و ارزش‌های اجتماعی پدیده‌هایی هستند که صرفاً در قلمرو آرمانی یا واقعی جوامع انسانی پدید می‌آیند و ما فقط می‌توانیم بودن یا نبودن این ارزش‌ها و پیامدهای اجتماعی و تاریخی آنها را بشناسیم و برای داوری درباره درست و غلط بودن یا حق و باطل بودن آنها راهی نداریم.

علوم اجتماعی، اگر علم را به معنای تجربی آن محدود نکند، میتوانند درباره حق یا باطل بودن واقعیت‌ها و آرمان‌های جهان‌های اجتماعی داوری کنند.

فعالیت

سه نمونه از آرمان‌های حق که در اغلب یا همه فرهنگ‌ها حضور دارند را نام ببرید.

آرمان حق				
.....	راستگویی	وفای به عهد

آیا حق و باطل تابع جهان‌های اجتماعی‌اند؟

تصاویر او ۲

دانستید که آرمانی یا واقعی بودن هر پدیده اجتماعی وابسته به نگرش و عملکرد افراد در هر جهان اجتماعی است. پدیده‌های در یک جهان اجتماعی در قلمرو آرمانی قرار می‌گیرد و در جامعه دیگری در قلمرو واقعیت قرار دارد. مثلاً امنیت برای یک کشور آشوبزده، پدیده‌های آرمانی است. و برای یک جامعه بسامان، پدیده‌های واقعی است. در یک جهان اجتماعی نیز پدیده‌های در زمانی، آرمان محسوب می‌شود و در زمان دیگری لباس واقعیت می‌پوشد. مثلاً استقلال سیاسی در

ایران پیش از انقلاب اسلامی یک آرمان بود که با انقلاب اسلامی به یک واقعیت تبدیل شد. حدود قلمرو واقعی و آرمانی هر جهان اجتماعی دستخوش تغییر می‌شود و از جامع‌های به جامعه دیگر نیز تغییر می‌پذیرد. آیا حق و باطل نیز این‌گونه‌اند؟ و در مکان‌ها و زمان‌های مختلف، جابه‌جا و دچار تغییر می‌شوند؟ یا حق و باطل، مستقل از پذیرش یا رویگردانی جهان‌های اجتماعی است؟

سلطان محمود را در حالت گرسنگی بادمجان بورانی پیش آوردند خوشش آمد؛ گفت: «بادمجان طعمی است خوش». ندیمی در مدح آن فصلی پرداخت. چون سیر شد، گفت: «بادمجان سخت مضر چیزی است» ندیم باز در مضرات بادمجان مبالغتی تمام کرد. سلطان گفت: «ای مردک! نه این زمان مدحش می‌گفتی؟» گفت: «من ندیم توام و نه ندیم بادمجان، مرا چیزی می‌باید گفت که تو را خوش آید، نه بادمجان را.» برخی جهان‌های اجتماعی حق و باطل بودن پدیده‌ها را به خواست و عمل افراد در موقعیت‌ها، زمان‌ها و مکان‌های متفاوت وابسته می‌دانند و هیچ حقیقتی را ورای خواست و اراده افراد به رسمیت نمی‌شناسند. آیا براستی حق و باطل امور اینگونه به تمایلات افراد وابسته است؟

حق و باطل بودن عقاید، ارزش‌ها، هنجارها و کنش‌ها براساس آگاهی یا جهل، توجه یا بی‌توجهی مردم جهان‌های اجتماعی مختلف نسبت به آنها تعیین نمی‌شود.

نژادپرستی و برتر دانستن یک قوم یا گروه خاص، استکبار و غلبه بر دیگر جوامع، پول‌پرستی و شرک و انکار مبدا الهی از عقاید و ارزش‌های باطل هستند. باطل بودن این عقاید و ارزش‌ها با نوع مواجهه جوامع مختلف به آنها دگرگون نمی‌شود.

آزادی انسان‌ها از همه بندها و موانع راه سعادت آنها، عدالت و ایجاد شرایط مناسب برای رشد و تعالی همه انسانها، توحید و ربوبیت خداوند سبحان نسبت به همه مخلوقات از عقاید و ارزش‌های حقیقی و درستی هستند که حقانیت و درستی آنها با موافقت و مخالفت آدمیان تغییر نمی‌یابد.

جوامع مختلف با ایمان به عقاید و ارزش‌های حقیقی، آنها را به قلمرو آرمانی خود وارد می‌کنند و اگر هنجارها و اعمال خود را نیز بر اساس این عقاید و ارزش‌ها سامان دهند به قلمرو واقعی نیز راه می‌یابند.

اگر جوامع این حقایق را نشناسند و به آن ایمان نیاورند و مطابق آن عمل نکنند یا اگر ایمان خود را نسبت به حقایق و کنش‌هایی که بر این اساس سازمان داده‌اند از دست بدهند از حق گسسته و به سوی باطل گام بر می‌دارند.

بنابراین این حقایق هرچند خود ثابت‌اند ولی از جهت قرار گرفتن در قلمرو آرمانی و واقعی تغییر پذیرند. یعنی برای جهان‌های اجتماعی امکان انحراف از حق و پذیرش باطل وجود دارد، همان‌گونه که امکان خروج از باطل و قبول حق وجود دارد. آنها می‌توانند بر مدار حق یا باطل بچرخند نه اینکه حق و باطل بر مدار بینش و گرایش آنها دچار تغییر شود.

بخوانیم و بدانیم

با ظهور اسلام، تمامی آرزوها و منافع‌ی که از نظر عقلی قابل دفاع نبود با چالش مواجه شد؛ یکی از این منافع، تبعیض نژادی بود. در دوران جاهلیت، افراد غیر عرب و سیه‌چرده از هیچ امتیازی برخوردار نبودند. این گونه افراد تنها به عنوان برده جهت رفاه حال و منافع اشراف عرب به کار گرفته می‌شدند. پیامبر اکرم (ص) مأمور شدند تا نژادپرستی را طرد کنند. ایشان در طول رسالت خود، در فرصت‌ها و موقعیت‌های مختلف، اعراب را از بالیدن به تفاخرات نسبی و قبیلگی برحذر می‌داشت و می‌فرمود: «نسب‌های خود را نزد من نیاورید بلکه عمل‌های خود را بیاورید.»

فعالیت

پدیده‌های باطلی در قلمرو آرمانی و واقعی بعضی جهان‌های اجتماعی وجود دارد. آیا می‌توانید مواردی را شناسایی کنید؟

باطل	
قلمرو واقعی	قلمرو آرمانی
تکثیر(مال اندوزی)	تکثیر(مال اندوزی)
قبیله گرایی	قبیله گرایی